

In het woord en wederwoord van deze brieven leren we niet alleen de dode vriend kennen over wiens werk beide correspondenten zich met veel enthousiasme buigen, maar krijgen we ook inzicht in de fascinaties en besognes van beide schrijvende dames. Dit boek, dat afsluit met een beknopte bloemlezing uit het werk van de dichter, is niet alleen een passend eerbetoon aan een ten onrechte wat minder bekend poët, het biedt ook een welkome bijsturing van het zelfbeeld dat literatuurhistorici doorgaans van zichzelf ophangen. Hier geen koel minnaarschap, maar warmte en tederheid voor het verleden. En met die warmte en tederheid gaat ook de twijfel gepaard of we dat verleden en die geliefde ooit echt kunnen kennen. Zo kan het dus ook, en zo hoort het wat mij betreft.

Jürgen Pieters

G. J. Johannes, *Dit moet U niet onverschillig wezen! De vaderlandse letterkunde in het Noord-Nederlands voortgezet onderwijs 1800-1900*. Nijmegen: Vantilt, 2007. – 224 pp. ISBN 978-90-77503-812.

Het lijkt voor de hand te liggen om de geschiedenis van het Nederlandse literatuuronderwijs te beginnen in 1863, dus in het jaar dat Thorbecke bepaalde dat het literatuuronderwijs als vak aanwezig moest zijn op sommige schooltypen en in bepaalde leerjaren van het voortgezet (toen nog: middelbaar) onderwijs. Joost Kloek heeft inmiddels aangetoond dat er een voorgeschiedenis was. Hij liet tevens zien dat er vóór 1863 al veel bloemlezingen en literatuurgeschiedenissen voor schoolgebruik bestonden. De aanwezigheid van schoolboeken voor een niet bestaand vak en de vrijwel zonder enige discussie ingevoerde wettelijke regeling blijken bepalende omstandigheden voor het onderzoek dat Gert-Jan Johannes presenteert in *Dit moet U niet onverschillig wezen!* Als ondertitel koos Johannes terecht voor de kwalificatie ‘vaderlandse literatuur in het onderwijs’, want hij overtuigt zijn lezer er van dat er ook vóór 1863 Nederlandse letterkunde voorkwam in het voortgezet onderwijs en niet alleen in de hogere leerjaren. Johannes richtte zich in zijn onderzoek op het gebruik van letterkunde in het onderwijs en zijn keuze levert een verrassend beeld op van de ontwikkeling van het literatuuronderwijs. Er was in de negentiende eeuw meer letterkunde op school dan in de literatuurles en de ontwikkeling van het literatuuronderwijs kenmerkt zich door een grote mate van continuïteit.

Johannes raadpleegde ongeveer 60 bloemlezingen en 35 literatuurgeschiedenissen uit de ne-

gentiende eeuw en vroeg zich af: waartoe diende al dit lesmateriaal in de tijd dat er nog geen literatuuronderwijs was voorgeschreven? De prehistorie van het vaderlandse literatuuronderwijs speelde zich af in een ‘ideologisch decor’: ‘Aandacht voor de vaderlandse literatuur is steeds mede – en misschien wel in de eerste plaats – een vorm van liefde voor het vaderland en verzet tegen de dominantie van buitenlandse invloeden op de Nederlandse cultuur’ (p. 29). De opkomst van het moedertaalonderwijs past in een tijd van natievorming en zoeken naar nationale identiteit, factoren die momenteel in het historische onderzoek het kader vormen voor het interpreteren van ontwikkelingen in het culturele leven van de negentiende eeuw. Uit de verantwoordingen van de bloemlezingen leidt Johannes ondermeer de intenties af van het gebruik van letterkunde in het onderwijs. Hij registreert de tekstsoort van de opgenomen fragmenten, de volgorde van hun presentatie, evenals wijzigingen in titel of opzet van herdrukken en stelt vast dat de eerste bloemlezingen vooral het hardop en op de juiste toon lezen beoogden. Variatie naar stijlsoort (en zedelijkheidswaarde) blijken bepalend voor het opnemen van teksten, van een esthetisch criterium was nog geen sprake. Pas omstreeks het midden van de negentiende eeuw kun je volgens Johannes spreken van een ‘esthetische wending’. Dan bespeur je een streven naar het opnemen van de ‘beste schrijvers’. De dienstbaarheid van de bloemlezingsteksten blijkt ook uit de volgorde: die is niet chronologisch, maar naar tekstsoort. Ook dat verandert omstreeks 1850, iets wat Johannes ‘historische wending’ noemt. De eerste literatuurgeschiedenissen hanteren een breed letterkundebegrip, dat ‘de hele cultuur zoals die via het geschreven woord tot ons komt’ (p. 50) omvat. Het wemelt van de namen en pas geleidelijk moeten schoolboekenschrijvers die overdaad hebben opgemerkt. Dan kreeg een negentiende-eeuwse scholier bijvoorbeeld te maken met een ‘kort overzicht’ van een ‘schets’ van een ‘beknopte literatuurgeschiedenis’ (p. 52). Het zijn zulke observaties die het betoog van Johannes overtuigingskracht geven, ook al omdat ze berusten op veel geraadpleegd materiaal. De heldere ordening van zijn boek en de soms hilarisch aandoende citaten vergroten de leesbaarheid nog.

Johannes toont aan dat het vruchtbaar is om het gebruik van literatuur te bezien buiten de begrenzing van het voortgezet onderwijs. Dat is immers ook voortzetting van het lager, en voorbereiding op het hoger, onderwijs. Dat er invloed was van de traditie van de wetenschappelijke taalstudie of van het bestuderen van klassieke talen is wel eerder vastgesteld, maar het traceren van het

gebruik van letterkunde in het lager onderwijs is een vondst. Metend met een ruime maat treft Johannes 'letterkunde' aan binnen de lagere school: bij het kennismaken met Bijbelteksten, tijdens de leesles, in het schrijf-, stel- en grammaticaonderwijs en zelfs in de aardrijkskunde-, geschiedenis- en godsdienstlessen. Het gebruik maken van literaire teksten bleef gehandhaafd in het voortgezet onderwijs. Daar waren dus al die bloemlezingen en literatuurgeschiedenissen voor nodig! En: discussie over Thorbeckes wetgeving deed zich nauwelijks voor, omdat literatuuronderwijs *in zekere zin* al bestond voor 1863. In zekere zin, want bij het voorgeschreven literatuuronderwijs dacht men vooral aan *literatuurgeschiedenis*, iets wat blijkt uit officiële formuleringen in uitvoeringsbesluiten en examenreglementen in het spoor van Thorbeckes wetgeving.

Het onderzoek van Johannes leidt tot correcties op de bestaande beeldvorming over ons literatuuronderwijs. Johannes stelt bijvoorbeeld de vraag of de institutionalisering daar louter een verrijking was. Door de wettelijke regeling 'raakte het onderscheid tussen het "eigenlijk", historisch gerichte literatuuronderwijs enerzijds, en alle andere vormen van literatuurgebruik in het onderwijs anderzijds, geformaliseerd tot een kloof tussen beide' (p. 102). Dat literaire teksten toch bleven opgenomen in leesboeken voor de lagere klassen, kun je zien als een poging de kloof te overbruggen. Die 'vorm van burgerlijke ongehoorzaamheid', zoals Johannes dat geestig noemt, komt voort uit een grote mate van consensus die bestond over het schoolvak Nederlands. Zelfs denkbeelden van Van den Bosch en Buitenrust Hetteema wijzen eerder op continuïteit in de ontwikkeling van het negentiende-eeuwse literatuuronderwijs, dan op de vernieuwing, waar hun faam op is gebaseerd. Dat komt ook doordat inmiddels met 'letteren' voortaan uitsluitend 'literatuur' werd bedoeld, een verenging van het begrip die de kans op actieve participatie aan de letteren door scholieren twijfelachtig maakte. Zo'n opvatting roept zelfs de vraag op naar de bestaansgrond van literatuuronderwijs, meent Johannes. Hij wijst er verder op dat er keuzes moesten worden gemaakt uit verschillende benaderingen van het lesmateriaal. Meestal betekende dat het verleggen van accenten, iets wat Johannes ook herkent in discussies aan het einde van de twintigste eeuw. In zijn ogen heeft het vaderlandse literatuuronderwijs dan ook nauwelijks een eigen identiteit.

Gerard de Vriend

Olf Praamstra, *Busken Huet. Een biografie.* Amsterdam: SUN, 2007. – 943 pp. ISBN 978 90 8506 409 1 (geb.), 978 90 8506 410 7 (paperback).

De schrijversbiografie is in de neerlandistiek meer dan ooit geliefd. Kon Jan Fontijn in 1992 in zijn studie over *De Nederlandse schrijversbiografie* (1992) al ruim zeventig titels opnemen, sindsdien hebben levensbeschrijvingen van onder meer Herman Gorter (1992), Cola Debrot (1994), Hans Andreus (1995), J. Slauerhoff (1995), J.A. Alberdingk Thijm (1995), Henriette Roland Holst (1996), Frederik van Eeden (1996), Hendrik Marsman (1999) en Annie M.G. Schmidt (2002) het licht gezien. Ook het in 1991 opgerichte *Biografie Bulletin* en de activiteiten van de bij de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde aangesloten *Werkgroep Biografie* geven blijk van een hernieuwde belangstelling voor het genre. Het werd tijd dat ook aan de invloedrijkste en strengste criticus van de negentiende eeuw een nieuwe biografie werd gewijd, want van de vier tot dusver bestaande levensbeschrijvingen daerde de meest recente uit het jaar 1949, en sindsdien heeft het onderzoek niet stilgestaan. Als geen ander heeft Olf Praamstra in zijn publicaties, waaronder het proefschrift *Gezond verstand en goede smaak* (1991), het beeld op heel wat punten meer reliëf gegeven. In *Busken Huet. Een biografie* heeft Praamstra niet alleen bevindingen van de afgelopen decennia in een levensverhaal samengevat, maar worden wederom op basis van bronnen- en archiefonderzoek een aantal nieuwe inzichten gepresenteerd.

Het veelzijdige leven van Conrad Busken Huet kent een aantal duidelijke, soms dramatische cesuren, die meestal gecombineerd gingen met verhuizingen en nieuwe werkkringen. Deze bleken voor de indeling van de biografie een goede leidraad te zijn. In deel I, 'Jeugdijaren' (1826-1851), gaat het om de geboorte uit een voorgeslacht van Waalse predikanten, de jeugd en schooljaren in Den Haag, de studie theologie te Leiden en het korte verblijf te Lausanne. In 1851 volgt de beroeping naar de Waalse gemeente te Haarlem, alwaar Busken Huet tien jaar als predikant werkzaam is geweest. Uit deze tijd dateren zijn eerste geruchtmakende recensies (o.m. van Bilderdijk) en de kennismaking met Potgieter (II, 'Predikant', 1851-1862). Vanaf 1862 is de auteur werkzaam als eindredacteur van de *Opregte Haerlemsche Courant* en als recensent bij *De Gids*. Na de befaamde *Gids*-crisis van 1865 raakt hij steeds meer 'vastgelopen' (III: 'Criticus', 1862-1868). Hij verlegt zijn werkterrein naar Nederlands-Indië, alwaar hij redacteur van de *Java-Bode*, later van het *Algemeen Dagblad van Nederlandsch-Indië* is (IV, 'Journalist in Neder-